

*Баклан І. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови
факультету лінгвістики
Київського політехнічного університету імені Ігоря Сікорського*

ВІДТВОРЕННЯ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Стаття присвячена питанням відтворення безеквівалентної лексики під час перекладу фахових текстів галузі права в німецько-українському напрямі перекладу. Авторка виокремлює основні групи безеквівалентної лексики та аналізує способи і прийоми їх перекладу в окремих жанрах первинної і вторинної юридичної літератури.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, власна назва, реалія-термін, семантична лакуна, запозичення, адаптація, описовий переклад, комбінований переклад.

Постановка проблеми. Виявлені розгалужені зв'язки безеквівалентної лексики з багатьма іншими лексичними, фразеологічними та позамовними елементами тексту, їх здатність переходити в інші та сумішати різні категорії роблять актуальною тему дослідження перекладацьких аспектів відтворення безеквівалентної лексики під час перекладу фахових текстів галузі права. Маючи справу з перекладом безеквівалентної лексики, слід володіти не лише мовними, а й культурологічними, історичними та іншими спеціальними знаннями. Здобуття цих знань пов'язане не лише із фаховою підготовкою студентів – майбутніх перекладачів, а й, власне, з процесом опанування професії перекладача та набуттям перекладацького досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок досліджень перекладу безеквівалентної лексики припадає на 40-ві роки минулого століття (А.В. Федоров). Термін «безеквівалентна лексика» вживається багатьма представниками радянської лінгвістичної школи (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров, В.Н. Комісаров, Я.Й. Рецкер тощо). У межах дослідження безеквівалентної лексики часто постають поняття «реалії», «реалії-терміни» або «екзотична лексика», які згадуються в працях Л.С. Бархударова, В.С. Виноградова, С. Влахова / С. Флоріна, М.В. Нікітіна, О.Д. Швейцера тощо. Термін «лакуна», запроваджений Ю.С. Степановим, пов'язаний із наявністю в семантичній картині мови так званих «білих плям», які виникають внаслідок неоднорідного розвитку терміносистеми окремої галузі знань. Не зникає інтерес до проблем відтворення безеквівалентної лексики і на теренах сучасного українського мовознавства (А.Г. Гудманян, Р.П. Зорівчак, Т.Р. Кияк та ін.). Зазвичай надбання сучасних українських мовознавців у галузі дослідження перекладу є ґрунтовними й унікальними. Проте, зважаючи на невелику частку існуючих україномовних перекладів текстів галузі права в німецько-українському напрямі перекладу, актуальним для наукових досліджень залишається проблема відтворення безеквівалентної лексики під час перекладу вузькогалузевих юридичних текстів, представлених як первинною, так і вторинною юридичною літературою.

Формування мети статті. Окремі мовознавці розглядають перекладацькі прийоми в межах дослідження окремої групи

безеквівалентної лексики (напр., реалій, реалій-термінів, лакун і власних назв). Метою нашого дослідження є аналіз основних прийомів відтворення безеквівалентної лексики українською мовою під час перекладу німецькомовної первинної і вторинної юридичної літератури. Основними завданнями, які постають перед нами, є: виокремити основні групи безеквівалентної лексики, зазначити особливості їх вжитку в певних жанрах юридичної літератури та встановити основні способи і прийоми їх відтворення під час перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виникнення безеквівалентної лексики має позамовне (екстралінгвальне) та мовне (лінгвальне) підґрунтя. Саме тому прийнято розрізняти культурологічну та мовну безеквівалентність. Перша зумовлена відсутністю аналогічного денотата в цільовій культурі і представлена реаліями, які вербалізують особливості побуту, культури, історії, природи, суспільно-політичного устрою тощо. Мовна безеквівалентність виникає через неоднакову вербалізацію сегментів реальності. Вона представлена тимчасово та випадково безеквівалентними термінами і структурними екзотизмами. До безеквівалентної лексики в широкому сенсі можна віднести власні назви.

Слід чітко розрізняти перекладацькі стратегії, способи, прийоми і трансформації. Попри існуючий збіг назв перекладацьких прийомів і трансформацій, у нашому дослідженні керуватимемося тим, що перекладацькі трансформації є прийомами логічного мислення, за допомогою яких відбувається пошук перекладацького відповідника з контексту. У межах класифікації лексичних трансформацій Я.Й. Рецкера виокремлюють сім різновидів: диференціація значень, конкретизація значень, генералізація значень, смисловий розвиток, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсація втрат в процесі перекладу [4, с. 45]. Основними прийомами відтворення безеквівалентної лексики є: транскодування (транскрипція і транслітерація), калькування, комбінована реномінація (транскодування з уточнюючим перекладом), дескриптивна перифраза, гіперонімічне перейменування (або генералізація), транспозиція на конотативному рівні, контекстуальний переклад (за допомогою ситуативного відповідника) та уподібнення (або синонімічна заміна) [2]. За класифікацією Е. Маркштайн перекладацькими рішеннями у відтворенні реалій є транскодування, калькування, наближений переклад і перекладацький коментар [7, с. 291].

Узагальнивши викладені вище особливості відтворення безеквівалентної лексики, можна зазначити, що основними способами є запозичення, адаптація та описовий переклад. Вони реалізуються за допомогою численних перекладацьких прийомів, які подекуди виявляють тенденцію до полісемії. Узагальнено ця класифікація виглядає таким чином:

1. **Запозичення** реалізується за допомогою прийомів транскрипції (транслітерації – побуквеного відтворення і транскрипції – фонемного відтворення), а також калькування. В межах прийомів транскрипції і транслітерації (напр., *самовар* – *Samowar / Samovar*) має місце фонетична, морфологічна та графемна адаптація (напр., *колгосп* – *die Kolhosp(e)*) [7, с. 291]. Під час перекладу може застосовуватись як повна калька – *Wolkenkratzer* ‘хмарочос, хмародряп’, так і часткова – *Drittes Reich* ‘Третій Рейх’).

2. **Адаптація** (або уподібнення) – наближений переклад, у результаті якого в мові перекладу з’являється аналог (лексично подібне слово), який зазвичай утворений шляхом заміни видових зв’язків родовими в поєднанні з уточнювальним перекладом (напр., *станіція* – *Stanzija, die Kosakensiedlung, nanaxa* – *Papacha, die Kosakenmütze*). Засобами реалізації цього способу відтворення безеквівалентної лексики є ситуативні відповідники, які визначаються за допомогою логічної синонімії. Перекладацькими прийомами адаптації є семантичне пристосування, гіперонімічне перейменування (заміна родових зв’язків родовими – генералізація) та гіпонімічний переклад (заміна видових зв’язків родовими – конкретизація).

3. **Описовий переклад** (або дескриптивна перифраза, також розширювально-описовий переклад, уточнювальний переклад, контекстуальний переклад за допомогою ситуативного відповідника) полягає у вербалізації смислу, який прихований у лексемі вихідної мови. Цей спосіб реалізується за допомогою прийому перекладацького коментаря.

Окремою групою перекладацьких способів відтворення безеквівалентної лексики можна назвати комбінований переклад, який поєднує декілька перекладацьких способів (напр., запозичення і адаптація, запозичення й описовий переклад). Перекладацьким прийомом у цьому випадку постає комбінована реномінація – транскрипція / транслітерація з уточнювальними словами або дескриптивною перифразою).

Загалом безеквівалентна лексика в юридичній літературі поділяється на три групи: *власні назви* (прізвища та імена осіб, назви історичних подій, організацій, судових справ, документів тощо), *реалії-терміни* (назви історичних подій, воєнних чинів, церковних санів тощо) і *семантичні лакуни* (види позовів, вироків, назви галузей права тощо). Наявність тих чи тих одиниць безеквівалентної лексики визначається жанровими особливостями досліджуваних текстів. Наприклад, власні назви і реалії-терміни становлять більшу частку у вторинній юридичній літературі, натомість термінологічні лакуни характерні для вузькоспеціалізованих галузей німецького права і є типовими для первинної юридичної літератури.

Реалія є елементом повсякдення, історії, культури, політики та інших сфер життя певного народу, країни, території, який не має відповідника в мові іншого народу. Реалії постають носіями ідентичності національної / етнічної картини чи культури в широкому сенсі. В перекладі реалії потребують контекстуального пояснення [7, с. 288]. Під час перекладу реалії слід говорити власне не про переклад у класичному розумінні, а про трансляційне відтворення, яке полягає в стратегіях очування й одомашнення із застосуванням відповідних способів запозичення, адаптації та описового перекладу.

Слід наголосити на тому, що існуючі в окремій мові реалії з часом переходять у терміносистему (кодифікуються), набуваючи статусу термінів, адже вони означають чітко визначені поняття, предмети, явища. Тому в межах певної галузевої

терміносистеми реалії набувають ознак термінів і їх можна називати реаліями-термінами. Наприклад, *New Deal* («Новий курс» – система реформ президента Ф. Рузвельта, спрямована на подолання Великої депресії) або *Großer Bruder* («Старший брат» – диктатор тоталітарної держави країни Океанії в романі Орвелла «1984») можна вважати політичними реаліями-термінами. Зазвичай вони відтворюються за допомогою прийому калькування: повного (напр., *Kreuzzüge* – *хрестові походи, der Kalte Krieg* – *холодна війна*) або часткового (напр., *Apartheid-Regime* – *режим апартеїду*).

Окрему групу реалій-термінів становлять скорочення (абревіатури), які здебільшого запозичуються в мову перекладу, подекуди можуть декодуватися за допомогою лексичної заміни складових абревіатури з подальшим утворенням скорочення (напр., *СНД* → *Союз незалежних держав* → *Gemeinschaft Unabhängiger Staaten* → *GUS*). Під час перекладу в німецько-українському напрямі також спостерігаємо прийом декодування власної назви з подальшим утворенням абревіатури (напр., *Amerikanische Menschenrechtskonvention* → *Американська конвенція з прав людини* → *АКПЛ*). Проте частотність використання такого прийому досить незначна.

До окремої підгрупи реалій-термінів галузі права можна віднести історичні назви видів документів, під час перекладу яких слід зважити на семантичний зміст відповідника в мові перекладу. Наприклад, у процесі дослідження перед нами постало питання, чи можна вважати *Charta* і ‘хартія’ взаємозамінними відповідниками.

Приклад 1.

Um den als unabdingbar erkannten Bestand an Menschenrechten lagert sich etwa aus den UN-Menschenrechtspakten von 1966 oder regionalen Menschenrechtsverträgen (Europäische Menschenrechtskonvention, Amerikanische Menschenrechtskonvention, Afrikanische Charta der Menschenrechte und der Rechte der Völker) ergeben [6, с. 45].

Визнаний безумовним зміст прав людини оточує широке коло стандартів, застережених договірними правилами. Вони виявляються хоча б з пактів Об’єднаних Націй з прав людини 1966 року чи регіональних договорів про права людини (Європейська конвенція з прав людини, Американська конвенція з прав людини, Африканська хартія прав людини і прав народів) [1, с. 68].

В іншому прикладі знаходимо перекладацький відповідник до *Charta* – *Статут*.

Приклад 2.

Entscheidend für die Herausbildung eines universellen Systems rechtlicher Grundprinzipien ist die Charta der Vereinten Nationen als „Verfassung“ der Völkergemeinschaft [6, с. 13].

Вирішальним для формування універсальної системи основних правових принципів є Статут Об’єднаних Націй як «Конституція» спільноти народів [1, с. 37].

Попри збіг значень словникових відповідників ‘*Charta*’ і ‘*Статут*’, все ж постають певні відтінки значення, які виокремлюють їх у правовому полі. У німецько-українському словнику юридичних термінів за поняттям *Charta* закріплені значення ‘хартія’, ‘історичний документ’, ‘основний закон’, ‘статут’ [3, с. 109]. *Статут* (‘*Statut*’, ‘*Satzung*’), на нашу думку, є більш вдалим відповідником, хоча не зовсім відповідає значенню, закладеному в поняття *Charta* ‘хартія’. Адже хартія є правовим актом, який не має обов’язкової сили та формулює загальні принципи та цілі будь-яких міжнародних домовлено-

стей. За змістом цей документ майже завжди є декларацією. Натомість статут (*Satzung*) – звід правил окремої організації, які регулюють її правовий статус, внутрішні та зовнішні правовідносини. Наприклад, *Satzung der Vereinten Nationen* – Статут ООН [3, с. 382].

Через відсутність можливості дослідження особливостей відтворення власних назв у перекладі первинної юридичної літератури, що пов'язано з нерозголошенням приватної інформації, в пригоді стала вторинна юридична література. Зокрема, матеріалом нашого дослідження слугувало 9-те видання підручника з міжнародного права Матіаса Гердегена «*Völkerrecht*» і його переклад українською мовою, виконаний Романом Корнатою. Провівши зіставний аналіз вихідного тексту і тексту перекладу, можна виокремити певні особливості відтворення власних назв. У цьому підручнику вони представлені прізвищами та іменами осіб (видатних діячів, філософів і правників), назвами історичних подій, організацій, судових справ, угод / договорів. Імена видатних постатей зазвичай є кодифікованими в українській мові, тому для їх відтворення застосовується прийом лексичної заміни (напр., *Jeremy Bentham* – Єремія Бентам, *Thomas von Aquin* – Фома Аквінський, *Immanuel Kant* – Іммануїл Кант). У цих прикладах чітко простежується стратегія одомашнення у відтворенні імен. У разі, якщо в україномовних джерелах власна назва не кодифікована, вона відтворюється шляхом транскрипції (*Alberico Gentili* – Альберико Джентілі) або транслітерації (*Emer de Vattel* – Емер де Ваттель). Слід наголосити, що сучасна тенденція відтворення німецьких власних назв передбачає застосування прийому транскрипції, навіть якщо онім має закріплені у словнику відповідники (напр., *Heinrich Heine* – Генріх Гейне → Гайнріх Гайне). Під час перекладу назв історичних подій та організацій застосовується прийом калькування (напр., *der Zweite Weltkrieg* – Друга світова війна, *Vereinte Nationen* – Об'єднані Нації, *das Internationale Komitee vom Roten Kreuz* – Міжнародний Комітет Червоного Хреста).

У перекладі назв судових справ окрім прийомів транскрипції або транслітерації застосовується також конкретизація, що пов'язано, передусім, із адаптацією лексеми до рівня знань адресата (у нашому випадку підручник розрахований на студентів юридичних спеціальностей). Наприклад,

„[...] Durch die Gründung einer Gemeinschaft [...], haben die Mitgliedsstaaten ihre Souveränitätsrechte beschränkt und so einen Rechtskörper geschaffen, der für ihre Angehörigen und sie selbst verbindlich ist“ (EuGH, Rs. 6/64, *Costa/E.N.E.L.*, Slg. 1964, 1251 [1256]) [6, с. 5].

«[...] Шляхом заснування спільноти [...] держави-члени обмежили свої суверенні права і так утворили правову інстанцію, обов'язкову для тих, хто до них належить, а також для них самих»: *Справа Коста / ЕНЕЛ* (EuGH, Rs. 6/64, *Costa/E.N.E.L.*, Slg. 1964, 1251 [1256]) [1, с. 29].

Не завжди прийом транскрипції може бути доречним у відтворенні назв нормативних документів, адже він націлений на відтворення зовнішньої форми лексеми, залишаючи зміст, закладений в ту чи ту лексему, нерозкритим. Наприклад:

Diese Konferenz hat unter anderem die Rahmenkonvention über den Klimaschutz, das Übereinkommen zur Biodiversität und den Aktionsplan „Agenda 21“ verabschiedet [6, с. 48].

Ця Конференція дозволила ухвалити Рамкову конвенцію про зміну клімату, Конвенцію про охорону біологічного різноманіття і план дій «Адженда 21» [1, с. 71].

У преамбулі Угоди між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища (нім. *Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Ukraine über die Zusammenarbeit auf dem Gebiet des Umweltschutzes*) назва *Agenda 21* перекладається як *Порядок денний 21 століття*, що, на нашу думку, точніше розкриває зміст повідомлення.

Під час перекладу назв міжнародних договорів і воєнних подій застосовується розширювально-описовий переклад (напр., *der zweite Golf-Konflikt von 1990/91* – війна американців у пустелі в 1990/91 або другий конфлікт в Перській затоці (Ірак, Кувейт 1990/91)). Під час здійснення перекладу юридичної літератури все ж слід уникати явища множинності перекладу власних назв. Розширювально-описовий переклад допомагає реалізувати прагматичну настанову, націлену на адресата повідомлення, який не завжди може бути обізнаний із певними фактами галузі права. Наприклад:

Die internationale Schiedsgerichtsbarkeit als Mechanismus der Streitbeilegung gerät in allmählichen Verfall, um gegen Ende des 18. Jahrhunderts mit dem Jay-Vertrag von 1794 zwischen den Vereinigten Staaten und Großbritannien erneuten Aufschwung zu nehmen [6, с. 20].

Міжнародний арбітраж спершу зазнає, як спосіб урегулювання спорів, поступового занепаду, але наприкінці 18 століття разом з договором Джей (суддя Верховного Суду США, *Jay-Vertrag*, 1794) між Сполученими Штатами і Великою Британією – чергового піднесення [1, с. 45].

В юридичній терміносистемі німецької мови є чимало понять, характерних виключно для німецькомовного простору. Оскільки німецька правнича терміносистема є більш розвинутою порівняно з аналогічною терміносистемою української мови. Саме тому в останній виникають семантичні лакуни під час перекладу німецькомовної юридичної літератури, зокрема термінів німецької судової системи (напр., *Berichtungsbeschluss*, *Grundurteil*, *Teilurteil*, *Leistungsklage*, *Feststellungsklage*, *Gestaltungsklage*, *Anfechtungsklage* / *Aufhebungsklage*, *Verpflichtungsklage*, *Privatklage*, *Nebenklage* та ін.) [5, с. 79, 86]. У перекладі семантичних лакун зазвичай застосовується комбінований переклад, який включає прийом калькування в поєднанні з конкретизацією. Наприклад: *Gerichtsbescheid* – адміністративне рішення; ухвала, постанова адміністративного суду; *Endurteil* – рішення суду по суті позову, остаточне рішення / вирок; *Zwischenurteil* – проміжне рішення по суті позову; *Versäumnisurteil* – рішення, прийняте внаслідок неявки однієї сторони тощо. Вибір такого перекладацького рішення спирається на екстралінгвальні знання перекладача і досвід роботи в межах вузькоспеціальної галузі перекладу юридичної документації. Якщо значення терміна неможливо повністю відтворити за допомогою прийомів калькування та конкретизації, перекладачу доцільно скористатися способом описового перекладу із внесенням перекладацького коментаря в дужках. Наприклад, *Vorbehalturteil* – проміжне рішення із застереженням, що щодо висунутих відповідачем заперечень буде вирішено в цій інстанції (можливо, наприклад, у разі визнання відповідачем зустрічної вимоги); *Anerkennungsurteil* – судове рішення, яке прийняте на основі визнання позову відповідачем (у цивільному процесі та трудових спорах) [5, с. 84].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, безеквівалент-

на лексику в юридичній літературі поділяється на три групи: реалії-терміни, власні назви і семантичні лакуни. Перші дві групи мають екстралінгвальне підгрунтя, остання – лінгвальне, тобто пов'язана з особливостями розвитку німецької та української юридичних мов. Основними способами відтворення безеквівалентної лексики є запозичення, адаптація та описовий переклад. Окремо можна виділити комбінований переклад, який поєднує декілька перекладацьких способів і реалізується за допомогою прийому комбінованої реномінації. Запозичення націлене на стратегію очуження під час перекладу, адаптація та описовий переклад націлені на стратегію одомашнення. Описовий (або розширювально-описовий) переклад також виконує прагматичну настанову вихідного тексту в перекладі. Вищезазначені способи реалізуються за допомогою численних перекладацьких прийомів, серед яких спостерігається тенденція до полісемії. У межах способу запозичення виокремлюємо перекладацькі прийоми транскодування (транскрипція / транслітерація) та калькування (повне і часткове). Адаптація реалізується за допомогою ситуативних відповідників та на основі родо-видових відношень між лексемами вихідної мови і мови перекладу. Перекладацькими прийомами цього способу є семантичне пристосування, гіперонімічне перейменування (генералізація) та гіпонімічний переклад (конкретизація). Описовий переклад націлений на вербалізацію смислу, який прихований у лексемі вихідної мови. Цей спосіб реалізується за допомогою прийому перекладацького коментаря. Під час перекладу юридичної літератури домінуючою залишається стратегія очуження. Стратегія одомашнення, яка реалізується за допомогою розширювально-описового перекладу, характерна для перекладу назв історичних подій, організацій, судових справ і документів. Комбінований переклад застосовується під час відтворення семантичних лакун. Він поєднує прийоми калькування та перекладацького коментаря. Вкотре доречним буде наголосити про те, що вибір перекладацького прийому не повинен ставити перекладача в чітко визначені рамки. Наведені приклади демонструють перекладачу загальний алгоритм перекладацьких дій і вказують на можливі труднощі і приховані пастки, які можуть виникати під час перекладу первинної і вторинної юридичної літератури. Безумовно, дослідження теми відтворення безеквівалентної лексики і надалі залишатиметься актуальним. Подальші розвідки можуть бути пов'язані як із термінологічними, так і з прагматичними аспектами перекладу в межах окремої групи безеквівалентної лексики, а також бути націлені на пошук оптимальних перекладацьких рішень і стандартизацію німецькомовної фахової лексики галузі права в українській мові.

Література:

1. Гердеген М. Міжнародне право / Пер. з німецької Романа Корнунти. Переклад дев'ятого видання, переробленого і доповненого. К., 2011. 516 с.
2. Гудманян А. Г., Кондратьєва О. В. Актуальні питання перекладознавства: Курс лекцій / МОН України, Національний авіаційний університет. Київ, 2014. 148 с.
3. Німецько український словник юридичних термінів / За заг. наук. ред. С.В. Ківалова, Н.В. Петлюченко. Одеса, 2017. 576 с.
4. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Дополнения и комментарии Д.И. Ермоловича. Москва, 2007. 244 с.
5. Grinenko A., Dathe C. Die Terminologie des Gerichtswesens der Ukraine und Deutschlands im Vergleich: Eine übersetzungswissenschaftliche Analyse juristischer Fachbegriffe im Deutschen, Ukrainischen und Russischen / Mit einem Vorwort von Ulrich Hartmann. Stuttgart, 2007. 200 s.
6. Herdegen M. Völkerrecht. 9., überarbeitete und erweiterte Auflage. München, 2010. 488 S.
7. Snell Hornby M., Hönl Hans G., Kußmaul P. Handbuch Translation/Peter A. Schmitt (Hrsg.). Zweite, verbesserte Auflage. Tübingen, 2006. 448 s.

Баклан И. Н. Передача безэквивалентной лексики при переводе немецкоязычной юридической литературы

Аннотация. Стаття посвящена вопросам передачи безэквивалентной лексики при переводе специальных текстов области права в немецко-украинском направлении перевода. Автор выделяет основные группы безэквивалентной лексики и анализирует способы и приёмы их перевода в отдельных жанрах первичной и вторичной юридической литературы.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, имя собственное, реалия-термин, семантическая лакуна, заимствование, адаптация, описательный перевод, комбинированный перевод.

Baklan I. Non-equivalent vocabulary rendering in translation of German legal literature

Summary. The article deals with issues of non-equivalent vocabulary rendering in translation of special texts in the field of law from the German into Ukrainian. The author focuses on the main groups of non-equivalent vocabulary and analyzes their translation methods and techniques in the particular genres of primary and secondary legal literature.

Key words: non-equivalent vocabulary, proper name, terminological realia, semantic lacuna, borrowing, adaptation, descriptive translation, combined translation.